

ADİYAMANLI RIFAT BABA, DİVANI VE ELİFNÂMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Rıfat Baba from Adıyaman and an Investigation Over His Divan and Elifname

Mehmet Sadık ÖZKAN

Dicle Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi. Diyarbakır, Türkiye. mehmetasadikozkan@hotmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received
03.05.2023

Kabul/Accepted
22.06.2023

Sayfa/ Page
99-110

Öz

Edebiyatımızın en önemli yapı taşlarından olan Klasik Türk edebiyatı asırlar boyunca birçok farklı kültür ve coğrafyada gelişimini sürdürmüştür. Bu coğrafyalardan biri de dönemin kültür ve sanat merkezlerinden biri olan Adıyaman'dır. Bu şehir tarihi, kültürel, edebi, turistik ve inanç değerleriyle hem tarihin en eski yerleşim yerlerinden biri hem de Mezopotamya uygarlıklarının ortak mirasıdır. Edebiyat muhitinde her ne kadar ismi çok ön planda olmasa da birçok divan şairine ev sahipliği yapmış bir şehirdir. Bu minvalde Adıyaman'ın yetiştirdiği sanatçılardan biri de "Rıfat Baba"dır. Divan sahibi olan sanatçı ile ilgili detaylı çalışma yapılmamış ve dolayısıyla şairimiz bu mecrada hak ettiği yeri henüz alamamıştır. Bu hususta şairin *Divan*'ı kısa bir incelemeye tabi tutulmuş, ayrıca *Divan*'ında yer alan "elifnâme"si üzerinde durulmuştur. Bu çalışma Giriş ve "Elifnâme" bölümünden oluşmaktadır. Giriş kısmında şairin hayatı, sanatı, yaşadığı muhit, türbesi ve *Divan*'ı tanıtmaya çalışılmış; "Elifnâme" kısmında ise münacat türü üzerinden değerlendirme yapılmış, klasik elifnâme özellikleri açısından şiirin kültürel ve sanatsal değeri saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rıfat Baba, Elifnâme, Adıyaman, Divan, 19.y

Abstract

Classical Turkish literature, one of the most important milestones of our literature, has maintained its progress in various cultures and places for centuries. Adıyaman is one of the place that has been an art and culture center of that period. This city, one of the oldest settlement, is common heritage of Mesopotamia civilizations in terms of historical, literary, touristic and cultural values. No matter what it doesn't stand out in literature domain, Adıyaman has been home to many divan poets. Based on this, Rıfat Baba is one of the exceptional artists raised in Adıyaman. There is not any detailed study done about the poet who has a divan, and therefore this poet has not the position he deserved in this field. The poet's divan was briefly examined in this regard; besides, Elifnâme which is in the divan was analyzed. This study consists of an introduction and Elifnâme part. In the introduction, the poet's life story, works, neighbourhood, tomb and divan was tried to introduced; an invocation was evaluated in the Elifnâme part. The cultural and aesthetic value of the poem was attempted to assess in terms of classical elifnâme features.

Keywords: Rıfat Baba, Elifnâme, Adıyaman, Diwan, 19th century

Atıf/Citation: Özkan, M. S. (2023). Adıyamanlı Rıfat Baba, Divanı ve Elifnâmesi Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Filologia*. ISSN: 2667-7318 6(9), 99-110.

Giriş

Tarih boyunca birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış olan Adıyaman, sahip olduğu kültürel zenginliklerin yanında yetiştirdiği sanatçılarla da edebiyat tarihimize çeşitli katkılarda bulunmuştur. Haydar Efendi, Rıfat Baba, Lüzûmî Efendi, Sıdkı Efendi, Lâmi Efendi, Asım Efendi (Bilgin, 2015: 3) gibi birçok şairin yetiştiği ilim merkezlerimizden biri olan bu şehir tarihi, coğrafyası ve edebi muhitleri ile şairlere ilham kaynağı olmayı başarmıştır. Bu hususta ilhamını Adıyaman'dan alan şairlerden biri de Abdurrahman Rıfat Baba'dır.

Bu çalışmada, üzerinde ayrıntılı bir ilmi çalışma yapılmayan Rıfat Baba, *Divan*'ı ve içinde yer alan elifnâme'si tanıtılmaya çalışılmış ve eserde yer alan "elifnâmesi" bu türün özellikleri açısından değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Söz konusu şair ve eseriyle ilgili ayrıntılı bir bilimsel çalışma yapılmamış olması, bu incelemenin hassasiyetini arttırmış ve dolayısıyla dikkat gerektiren bir inceleme metodu üzerinde durulmuştur.

1. ADIYAMANLI ABDURRAHMAN RIFAT BABA

1.1. Hayatı

Rıfat Baba ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Şairle ilgili en eski bilgiler "Fatîn Tezkiresi"nde mevcuttur. Şairden "Abdurrahman Rif'at Beg" olarak bahseden Fatîn; onun Harput eyaletine bağlı Adıyaman ismi ile meşhur olan Hısn-ı Mansûr¹ kasabası hanedânından Derviş Begzâde Mustafa Beg neslinden olduğunu söyler. Ayrıca 1223(1808) senesinde doğduğunu, "Bektâşîlik" tarikatına intisap eden dervişlerden biri olarak birkaç sene zarfında İstanbul'a gittiğini belirtir ve şu iki beyitle sona eren bir gazelini verir (Çiftçi, e-kitap: s. 197-198):

"İki vecihle gayb-ı hayâl-ı dü gamzeler
Çıkmaz yüze her anda adı yamânlıdır"
"Vasf-ı dehende şî'rini şâyî' ne eylesin
Rif'at makâm-ı sânde mahfî dükkânlıdır"²

Semsettin Sami; "*Kâmûsü'l-A'lâm*"ında "Rıfat Beg" adıyla üç zatın bulunduğunu, Hısn-ı Mansûrlu Rıfat Baba'nın asıl adının Abdurrahman olduğunu, hicri 1223(1808)'te doğduğunu, Bektaşî tarikatına intisap ettiğini belirtir ve ayrıca şairin bir müfredini paylaşır (Sami, 1996, s. 351):

"Kaşın gözün ki hakkıyla tîr u kemânlıdır
Tut ki aşkın ile o sehme nişânlıdır"³

Mehmet Nâil Tuman, "Tuhfe-i Nâilî"sinde Abdurrahman Rıfat Efendi'nin Derviş Begzâde Mustafa Beg'in oğlu olduğunu, hicri 1223 / miladi 1808 tarihinde Hısn-ı Mansûr'da doğduğunu, hicri 1277 / miladi 1860 tarihinde de vefat ettiğini belirtir ve bir şiirini örnek olarak verir (Tuman, 2001, s. 264).

Adıyamanlı bir araştırmacı yazar olan M. Şemsettin Bilgin "*Adıyamanlı Divan Şairleri ve Şiirleri*" adlı kitabında Rıfat Baba'nın şiirlerine bolca yer vererek onu kısaca tanıtmaya çalışır. Bilgin, tezkirelerden farklı olarak şairin doğum tarihini herhangi bir kaynağa dayandırmadan 1798, vefat tarihini de 1864 olarak verir. Ayrıca şairin ailesinin yörede "Şeyhgil" veya "Şeyhbey" olarak tanındığını ifade eder (Bilgin, 2015, s. 19).

Torunlarının rivayet ettiğine göre aile kökeni Bağdat'a dayanan şairin bilinen bir kızı; Hacı Mehmed, Osman, Hüseyin ve "Kervancı" lakaplı Mahmut adında dört oğlu vardır. Kökeni ile ilgili kesin bilgiler henüz mevcut değildir. Ancak Rıfat Baba, aşağıda yer alan şiirinde soyunu Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin'e dayandırır:

"Ceddim andandır ki Zeyne'l-Âbidîn
Şâh Takî vü bâ Nakî 'ayne'l-yakîn
Ca'fer-i Sâdık yakînimdir hemîn"⁴

Hayatının önemli bir kısmını Anadolu’da seyahatle geçirmiş ve bir müddet de İstanbul’da kalmıştır. İstanbul’da kaldığı sırada dönemin Osmanlı padişahı Abdülaziz ile görüşme fırsatı yakalamış, bir süre sohbetinde bulunmuş ve padişahın takdirini kazanarak Adıyaman’daki Abuzer El-Gaffarî Türbesi’nin beratını padişahıtan almıştır.

Rıfat Baba’nın beşinci kuşak torunlarından Mehmet Şeref Kök, dedesi ile Sultan Abdülaziz’in karşılaşma hadisesini bir rivayet olarak şöyle aktarmaktadır: “Dedem İstanbul’da bir kestane bahçesinden kestane koparmıştır. Bunu bir suç sayan padişahın askerleri Rıfat Baba’yı bir hengâmenin ardından padişahın huzuruna çıkarmışlardır. İlk öfkeli olan Sultan, Rıfat Baba’daki cevheri hemencecik fark etmiş ve ona hürmet etmiş, kendisinden bir isteği olup olmadığını sormuştur. Rıfat Baba da elindeki asayı havaya fırlatacağını ve yere düşene kadar tahtta oturmak istediğini belirtmiştir. Bu durumun uzun sürmeyeceğini düşünen Sultan, teklifi kabul etmiştir. Rıfat Baba elindeki asayı havaya fırlatmış ve asası havada asılı kalmıştır. Sultan, karşısındakinin hikmet sahibi büyük bir zat olduğunu anlamış ve dileğini sormuştur. Rıfat Baba Adıyaman’ın 5 km doğusunda bulunan “Abuzer El-Gaffarî” ziyaretgâhının türbedarlığını istemiştir. Bu isteği kabul eden Sultan, beraberinde tarla, ev gibi hediyeler vermiş; ayrıca günlük 13 akçe de maaş bağlayarak Rıfat Baba’yı mükâfatlandırmıştır.”⁵

Eserinde Sultan Abdülaziz’in hükümdarlık tahtına oturmasına “Târih-i Cülûs-ı Sultân ‘Abdül’azîz Hân aleyhi’r-rahmetu ve’l-gufrân” başlığıyla tarih düşüren şair, kendisiyle sohbetinde bulunmuş olmanın verdiği samimiyetle sultanını övmüştür:

“Safâ-yı hâtır üzre serile Rıf`at cevherîn târîh

Çe kayd olsa cefâdan şâhımız ‘Abdül’azîz Handır”

1.2. Sanatı

Nasıl ve ne derece bir tahsil gördüğü konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte geniş bir kültüre sahip olduğu, kendisini iyi yetiştirdiği, Arapça ve Farsça bildiği, âyet ve hadislerden alıntılar yapacak kadar dinî ilme sahip olduğu şiiirlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Rıfat Baba’nın torunu Mehmet Şeref Kök’ün aktardığına göre Rıfat Baba bir süre Adıyaman “Eskisaray Camii”nde Kur’ân-ı Kerîm ve bazı medrese dersleri vermiş, birçok talebe yetiştirmiştir.

Divan edebiyatı geleneğine bağlı bir çizgide şiiirlerini kaleme alan Rıfat Baba’nın iyi bir şiiir tekniğine sahip olduğu görülmektedir. Şiiirlerinin tamamında “Rıf`at” mahlasını kullanmıştır.

Şiiirlerinde Allah, peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisini işleyen şair, yaşadığı yörede kendisinden sonraki birçok şairi etkilemeyi başarmıştır. 19. asır divan şairi Behisnili Sıdkı Efendi; Hısn-ı Mansûrî Rıf`at Beg, Asım Bey ve Lüzûmî Efendi gibi usta şairlerden feyiz alarak yetiştiğini, onların şiiirlerini çok beğendiğini, özellikle gazel ve kasidelerini dinledikçe kendilerine özendiğini, onlar gibi olabilmeyi çok istediğini Divan’ındaki mukaddimesinde belirtir (Tuğluk ve Ciğa, 2018, s. 619).

Rıfat Baba sanatına günlük hayatı, yaşadığı çevreyi ve kültürünü dâhil edebilmiş sanatçılardan biridir. Bir gazelinde memleket sevgisi ağır basan şair, Adıyamanlı güzelleri övmüştür. Adıyaman’da bulunan sevgililerin, dönemin başkenti olan İstanbul’dakilerden çok daha güzel, etkileyici ve alımlı olduğunu belirterek Adıyaman’dan ayrılmadığını dile getirmiştir:

“Mahbûbuna mânend Sitanbulda bulunmaz

Rıf`at o sebep terk idemez Adıyamani”

Allah ve peygamber sevgisini her şeyin üstünde tutan şair, Hz. Muhammed (s.a.v)’e olan sevgisini “Na`t-ı Şerîf”inde şöyle anlatır:

“Habîbâ rûşen-i bezm-i nübüvvet hüsnün envârı

Seni Mevlâ yarattı enbiyâlar fahr u muhtârı”

“Ey risâlet şâhı oldun sen ki mahbûb-ı Hudâ
Ümmetin fahr itmesün nice seninle dâ’imâ”

“Sendedir mühr-i nübüvvet sendedir kadr-i ‘alâ’
Mürselinin server ü sultânı sensin yâ Resûl”

Efendimizin karşısında kendini günahkâr gören şair, kıyamet gününde şefaathçi olması için “Yâ Resûlallâh” diyerek yardım diler:

“Yüzüm kara günâhkârım ziyâde yâ Resûlallâh
Anınçün kalmışım zulmet-serâda yâ Resûlallâh”

“Bu günâhkâr Rıf’ata rûz-ı cezâda yâ Resûl
Lutfun ile kıl şefâ’at itme kapundan cüdâ”

Dört halife için de övgü dolu şiirler yazan şair, sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve sonrasında ehlibeyti anlatır:

“Hazret-i Bû-Bekr-i Sıddîk çâr-yârın serveri
Fahr olmuş medh-i pâkinda cihânın dilleri”

“Hazret-i Fârûk-ı a’zamdır ‘Ömer şâh-ı gayûr
Dîn-i İslâmın olub izhârının ol rehberi”

“Hazret-i ‘Osmân-ı zî’n-nûreyn hayânın ma’deni
Tav’ ile virdi kazâya ol rızâ cân u seri”

“Şîr-i yezdân-ı Hudâ olan ‘Aliyyü’l Murtazâ
Bâb-ı ‘ilm ü ma’rifet ehl-i tukânın rehberi”

“Seyyidü’s-sâdât Zeynü’l-‘Âbidîn ol pâk zât
Server-i sâlâr-ı ceş-i asfiyânın dâveri”

“Ma’den-i cüd u ‘atâ direm Muhammed Bâkırâ
Bin sezâ medh ü senâ itsem İmâm-ı Ca’feri”

En çok şiiri gazel alanında veren şairin asıl başarısı da gazellerindedir. *Divan*’ın önemli bir kısmını oluşturan gazeller, kafiye ve redife göre mürettep olup her harf başlık olarak eserde yer alır:

“Bâde-i la’linden özge mey harâm olmuş bana
Ol sebebden zevk ü şevkim elde câm olmuş bana”

“Anlamaz nefis nedir hodbîn ü garrâlık satar
Benzer ol delâle kim sûk içre rüsvâlık satar”

“Bilür ehl-i firâk ancak şifâ-yı şerbet-i la‘lin
N’ola sun haste-i ‘aşka hayât câvidân olsun”

“Tıfl-i nevsedir henüz ra‘nâ civân olsun da bak
Şâh-ı güldür kâmeti bâlâ fidan olsun da bak”

“Gözlerin sâkî sunar rindân-ı ‘aşka bâdeler
La‘l-i nâbın çâşninden gör hicâb eyler ‘arak”

1.3. Eserleri

Rıfat Baba’nın bilinen tek eseri, üzerinde çalıştığımız “*Divan*”ıdır. Çalışmamızın konusunu oluşturan bu divan, ayrı bir bölümde detaylı olarak tanıtılacaktır.

1.4. Türbesi

Adıyaman’daki türbelerle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde özellikle Musalla ve Varlık Mahallelerinde Mıraz Dede, Yel Baba, Hacı Abuzer Baba, Molla Muhyiddin Efendi, Şeyh Hasan Baba gibi çok sayıda türbe olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar⁶ incelendiğinde Rıfat Baba’nın mezarı genel olarak “Şeyh Muhyiddin-i Arabi Camii’nin yanında” gösterilmiştir.

Önceki çalışmalarda Rıfat Baba’ya ait olarak gösterilen türbede onunla ilgili hiçbir bilginin bulunmaması, yörede “Mıraz” lakaplı başka velilerin olabileceğini kuvvetlendirmekte ve mezar yerinin teyide muhtaç olduğunu göstermektedir.

Hem Rıfat Baba’nın torunlarından edindiğimiz bilgiler hem de yaptığımız çalışmalar sonucunda Adıyaman’da “Mıraz Dede” olarak bilinen iki türbe bulunmaktadır. İlki merkez Musalla Mahallesi, 1413 numaralı sokak, 13 numarada bulunan İbni Arabi Camii’nin hemen karşısında kaldırım kenarında yer alan etrafi demirle çevrili, yeşil boyalı tek mezardan oluşan türbedir ve üzerinde sadece “Mıraz Dede” yazar ki burada medfun olan zat ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İkincisi ise bu türbenin yaklaşık 500 metre güneybatısında yer alan ve üzerinde “Mıraz Dede”ye ek olarak “Rıfat Baba” isminin de yazılı olduğu türbedir. Burası Adıyaman’ın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Varlık Mahallesi’nde, bir tarafı merdivenden oluşan 215 numaralı sokağın sonunda 4 numarada tek odalı, yeşil kubbeli betonarme bir yapıya sahiptir.⁷ Türbede Rıfat Baba’nın sandukasının yanında torunu “Leyleğin oğlu” lakaplı İbrahim Halil Kök’ün (1305 - 1942) de mezarı bulunmaktadır. Türbe, Gaziantep Vakıflar Müdürlüğü’nde Varlık Mahallesi 215/4 numarada 30 metrekare olarak kayıtlıdır. Türbenin yeşil boyalı kapısının üzerindeki tabelada “Seyit Rıfat Baba-zâde Hüseyin”⁸, bir alt satırda parantez içinde de “Muraz Dede”⁹ yazmaktadır.

2. RIFAT BABA’NIN DİVAN’I

Yukarıda ifade edildiği gibi, Rıfat Baba’nın bilinen tek eseri “*Divan*”¹⁰ıdır. Eser, “Hısn-ı Mansûrlı Reşâdetlü Şeyh Rıfat Babanın Dîvânçe-i Fazilet-nümâsıdır” ser-levhası altında besmele ile açılır. *Divan*’ın başlangıç ve bitiş beyitleri sırasıyla şöyledir:

“Yâ Rab bizi rüsvâ-yı cihân itme kerem kıl
Esrârımızı halka ‘ayân itme kerem kıl”
“Unutmam ‘aşkıñı dilden dile destân olursam da

Hele sevdim seni her vechile şâyân olursam da”

Şair, aşağıdaki beyitlerde divanının varlığından bahseder:

“Rıf atâ gâh zuhûr itdikçe şî'ri dilkeşin

Kılma hâlî' intihâb it defter-i dîvâna yaz”

“Rıf at eş'ârın pesend olmak dilersen her cihet

Sevdiğin lâzım temâşâ kılmış dîvânına”

Divan, “Diyarbakır Yazma Eserler Kütüphanesi”nde Abdülsettar Hayati Avşar tarafından bağışlanan “AHA-6/1” demirbaş numarada kayıtlıdır. Eserin Diyarbakır’a hangi yollarla ve kimler aracılığıyla nasıl ulaştığı konusu şimdiye kadar aydınlatılamamıştır.

93 varaktan oluşan eserin her sayfası 15 satırdan oluşur. Eserin derkenarında “Diyarbakırlı Abdulgani Fahri Bulduk” tarafından yazılmış tashih notları vardır. Eserde herhangi bir kayıt veya mühür bulunmamaktadır.

Eserin ilk sayfasında sayfanın üçte biri büyüklüğünde yan yana 3 kubbeli iki minareli, kırmızı ve siyah desenlerle süslenmiş cami resmi vardır. Bu resmin bir benzeri de 52. sayfanın ortasında besmele serlevhasının bulunduğu, gazellerin başladığı bölümde mevcuttur.

Rika hattı ve siyah mürekkeple kaleme alınan eserde mahlas beyitleri sayfanın ortasına hizalanmış ve mahlaslar üzeri çizilerek belirtilmiştir. Yazı alanı çift çizgili bir cetvelle sınırlandırılmıştır. Mısralar arasında da çift çizgi bulunmaktadır. Sayfa numaraları sağ ve sol üst köşelere yazılmıştır.

Divan’ın yazımında nohûdî renkli, aharlı kağıt kullanılmıştır. Yazılar üzerinde bazı silme ve düzeltme işlemlerinden kaynaklı mürekkep dağılımı ve görüntü kirliliği mevcuttur. Fakat bu işlemlerin şair tarafından mı müstensihler tarafından mı yapıldığı henüz bilinmemektedir.

Eser, klasik divan tertibine göre düzenlenmiş olup kaside (tevhit, münacat, naat, methiye) ile başlar; sonrasında tarih, musammat ve gazeller yer alır, müfretlerle son bulur. Eserde “kaside, gazel, mesnevi, münacat, naat, tahmis, terci-i bent, muhammes, müseddes, tarih ve müfret” gibi nazım tür ve şekilleri bulunmaktadır.

Eser, yaptığımız araştırmalara göre tek nüshadan oluşmaktadır. M. Şemsettin Bilgin’in söz konusu eserinde Rıfat Baba ile ilgili bölümde bulunan şiirlerin bazılarının şairin *Divan*’ında bulunmaması, Şemsettin Sami’nin “*Kâmûsü’l-A’lâm*”ında, Fatîm Tezkiresi’nde ve Tuhfe-i Nâilî’de şaire ait olarak verilen şiirlerin de *Divan*’da yer almaması eserin başka nüshalarının olduğu düşüncesini kuvvetlendirmekte fakat bugüne kadar herhangi bir nüsha tespiti yapılamadığı görülmektedir. Ayrıca bu durum, şiirlerin benzer isimde başka bir şaire ait olma ihtimalini de ortaya koymaktadır ki bu durum ileride daha ayrıntılı bir çalışmanın konusu olacaktır.

3. RIFAT BABA’NIN ELİFNÂME’Sİ

Divan şiiri geleneği içerisinde değişik şekil ve türlerde şiir kaleme alan sanatçılar bazen şekil bazen de konu olarak kendilerine has bir bakış açısı oluşturmaya çalışmışlardır. Yazılmamış, değinilmemiş arama çabaları şairleri yeni arayışlara yönlendirmiştir. Bu arayışlar sonunda karakteristik özellikleri olan elifnâmeler yazılmaya başlanmıştır.

“*Elifnâme*, Arap alfabesinin ilk harfi olan “elif” ile mektup, kitap anlamlarına gelen ve sonuna geldiği ismi, o ismin anlamını belirten ve ismi Farsça birleşik isim yapan “nâme” kelimesinin vasıf terkibi şeklinde birleşmesiyle meydana gelmiş bir isimdir (Kaplan, 2022, s. 440).”

Elifnâmeler, beyitlerin veya dizelerin ilk harflerinin alfabetik bir sıraya uygun olarak “elif”ten “ye”ye veya tam tersi bir surette dizilmesiyle elde edilen şiir türü olarak tanımlanabilir. Edebiyatımızda çok sayıda örneği bulunan elifnâmeler, genelde dinî ve tasavvufî konularda kaleme alınmıştır. Hem halk hem de divan şiiri geleneğinde rastladığımız bu türe Nesîmî, Fuzûlî, Muhibbî, Âşık Paşa, Kaygusuz Abdal, Dertli, Seyranî, Ruhsatî, Mihrî Hatun, Nihânî, Fahrî, Esrar Dede gibi şairler örnek vermişlerdir.

Elifnâme türüne bir örnek de Adıyamanlı Rıfat Baba tarafından verilmiştir. Şair, *Divan*'ının ikinci sayfasında “Münacat” başlığı ile bu türü örneklendirerek elifnâmeye verdiği önemi gösterir. Dinî bir elifnâme kaleme alan şair, bu geleneğin bir parçası olmayı başarır.

Elifnâmesinde 29 harfli alfabenin 26'sını kullanan Rıfat Baba; “kef”, “nûn” “vâv” harflerine yer vermez ve harflerin tamamını mısra başında kullanır. Elifnâmesine “elif” ile başlayan şair, “ye” harfine kadar alfabetik bir sırayı takip eder ve sonrasında şiirini mahlas beytiyle bitirerek “düz elifnâme”¹¹ türünü örneklendirir. Bazı beyitlerde her mısranın ilk kelimesini alfabetik sıraya göre kullanan şair, bazı beyitlerde aynı mısrada iki ayrı harfe yer verirken bazı harfleri de sadece beyit başında kullanır. Harflerin anlamsal değerine hâkim olan şair, büyük bir ustalıkla harfleri de vezne dâhil ederek şiirini hem anlam hem de şekil bütünlüğünü destekleyecek biçimde sağlam bir zemine oturtmayı başarır.

Elifnâmesini münacat türünde mesnevi nazım şekliyle kaleme alan şair; ilk beyitlerde Allah'ın yüceliğini ve birliğini belirten tevhit ifadeleri ile şiirine başlar. Sonrasında âlemin yaratılışı, ilk insan Hz. Âdem ve devamında da Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e olan sevgisinden bahseden şair; nefis, riyakârlık, dalâlet, gaflet, yalan gibi konularda İslam'ın esaslarını anlatır. İnsanoğlunun her daim Allah'a muhtaç olduğunu belirten şair, insana hem uyarı hem de nasihatte bulunarak didaktik bir şiir örneği sunar.

Kafiye düzeninde mesnevi nazım şeklini kullanan Rıfat Baba, harflerin simgesel değerlerinden ve anlam zenginliklerinden yararlanarak kişisel bir şiir anlayışı oluşturmaya çalışır. 17 beyitten oluşan bir şiir tertip eden şairin, aruzun mesnevilerde en çok kullanılan kalıplarından biri olan “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbını kullandığı görülmektedir.

Tasavvuf ehli bir şair olan Rıfat Baba'nın, eserin içeriğine ve iletilmek istenen mesaja öncelik verdiği için bazı vezin kusurlarına dikkat etmediği görülür. Ayrıca bazı harflere yer vermeme, harf atlama gibi durumlar da onun şekilden çok muhtevaya önem verdiğini gösterir.

Elif harfi, ebced hesabında 1 sayısına, tasavvufi anlamda da Cenâb-ı Hakk'ın zatına delâlet eder. Bazen sevgilinin ince, uzun, dimdik boyunu bazen de başlangıcı temsil eder. Elif, başta ve ortada başka harflerle birleşmediği ve aynı zamanda hem şeklen hem de ebcedde bir rakamının karşılığı olduğu için Allah'ın teklifi ifade eden bir vahdet sembolü sayılır. “*Elif, geometrik olarak noktalardan oluşmuş, noktalar birliğidir. Diğer harfler de elifin şekillenmesinden oluştuğu için harflerin de birliği sayılır* (Tökel, 2003, s. 82).”

Şair, şiirin genelinde “olma, getir, bil, koyma, kıl, eyleme, gör, geçin, gel” gibi kesinlik bildiren emir cümleleriyle insana ikazda bulunur, düşebilecekleri tuzakları gösterir, doğru yolu anlatır:

ĐÂD dâlâletde kıma nefsini bil

TÂ tarîk-i hâkka kıl Hâkka delîl

Elifnâmesine “Elif” ile başlayan şair, harfin varlığı, birliği ve teklifi temsil eden anlamsal değerinden de faydalanarak beytini oluşturur. Şair aynı satırda hem “elif” hem de “bâ” harfini kullanır:

ELİF Allah BÂ birdir dâimâ

Yok şerîki evvel ü âhir ana”

Âdem, tasavvufi olarak ideal insan anlamında kullanılır. Kuran'da birçok surede geçen Hz. Âdem'in yaratılışı ve meleklerin ona secde etmesi ile âdem, Allah'ın en aziz eseri sayılır: “Ve biz bütün meleklerle, secde edin Âdem'e demiştik de İblis'ten başka hepsi secde etmişti (Kur'an-ı Kerîm, 2/34).” Edebiyatımızda da secde edilmeye layık olan varlık olarak işlenir (Karaköse, 2013, s. 202):

TÂ Te'âlallah yaratdı 'âlemi

Cümleden kıldı mufaşşal Âdemi

“Tâ”nın simgesel değerinin dışında sözlükte “uzaklık, -e kadar, -den beri” gibi anlamları da vardır. Harfin “Yüce Allah âlemi yarattığın'dan beri” Hz. Âdem'i herkesten ayrı, ayrıntılı kıldı.” anlamı da beyitle uyumludur:

TÂ Te'âlallah yaratdı 'âlemi
Cümleden kıldı mufaşşal Âdemi

Cim harfli beytinde Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'den Ahmed olarak bahseden şair, onun yüz güzelliğinin dünyayı aydınlattığını belirtir. Ziyâ ve incilâ kavramlarıyla da tenasüp ilgisi kurar:

CİM cemâl-i Ahmed'e virdi ziyâ'
Kıldı dünyâyı anıla incilâ

Dâl harfi görüntü olarak Allah'a secde eden insanı sembolize eder. Şair, harfin bu görüntüsünün simgesel değerinden faydalanarak kulun Rabbine secdesiyle devasız dertlerine deva bulabileceğini belirtir:

HÂ hâlâ'ık hep anıñ muhtâcıdır
DÂL devâsız dertleriñ 'ilâcıdır

Şin ve sâd harflerinin ritimsel değerinden faydalanan şair, şefaât menziline uzak olmayanların rahatlıkla kalbe huzur getirebileceklerini belirtir:

ŞİN şefâ'at menziline olma dûr
ŞÂD şafâ ile getir kalbe huzûr

Dünyanın geçiciliğini, sonunda yok olacağını belirten şair, insanoğlunu bu gaflet uykusundan uyandırmak ister:

GAYN gaflet uykusundan gel uyan
FÂ fenâdır 'âkıbet işbu cihân"

Şiirin mahlas beytinde kendine seslenen şair, şiir boyunca verdiği nasihatlerin tutulmaması halinde iki defa yazıklar olsun anlamında "vâ veyletâ" diyerek verdiği nasihatlerin önemini ifade eder:

Ger nasihat dutmaz isek Rıf'atâ
Hâline vâ veyletâ vâ veyletâ

17 beyitten oluşan şiir şöyledir:

Münâcât

ELİF Allah BÂ' birdir dâimâ
Yok şerîki evvel ü âhir aña

TÂ Te'âlallah yaratdı 'âlemi
Cümleden kıldı mufaşşal Âdemi

ŞÂ şenâ itmek için virdi imân
Ma'rifetle oldu sultân 'ârifân

CİM cemâl-i Ahmed'e virdi ziyâ'
Kıldı dünyâyı anıla incilâ

HÂ' hikmet hiç 'akıl irmez aña
Cevher-i nuṭṭ-ı şerîf-i bî-bahâ

HÂ halâ'ık hep anıñ muhtâcıdır
DÂL devâsız dertleriñ 'ilâcıdır

ZÂL zünûbuñ 'afvına oldu sebeb
RÂ riyâsız vir şalavât rûz u şeb

ZÂ ziyâretgâhına uçam¹² diyen
SİN selâmet dârına göçem¹³ diyen

ŞİN şefâ'at menzilinden olma dür
ŞÂD şafâ ile getir kalbe hużûr

DÂD dalâletde koma nefsini bil
TÂ tarîk-i haḫka kıl Haḫkı delil

ZÂ zalûm u cehli yoldaş eyleme
'AYN 'ibret gör özûñ taş eyleme

ĠAYN ġaflet uykusundan gel uyan
FÂ fenâdır 'âkıbet işbu cihân

ḲÂF kanâ'atle geçin olma zelil
*Küllü şey'in hâlikün illâ*¹⁴ delil

LÂM livâ'-i hamdiñ altına gider
MÎM Muḫammed ümmeti pür zevk ider

HÂ hidâyet ehlidir erbâb-ı dil
Her umûruñda Hudâyı fikr kıl

LÂMELİF'den lâyı nefy iden kişi
YÂ yalanı söylemez haḫdır işi

Ger naşîhat dutmaz isek Rıf'atâ

Hâline vâ veyletâ vâ veyletâ

Sonuç

Bu çalışmada Adıyamanlı Abdurrahman Rıfat Baba'nın hayatı, *Divan*'ı ve elifnâmesi mevcut belgeler ışığında incelenmiş; şairin akrabaları araştırılmış, kendileriyle görüşülmüş, verilen bilgiler dikkatle not edilmiş, ellerindeki vesikalar ile tarihî bir mukayese yapılmış ve eserde yer alan şiirlerle anlatılanlar arasında tutarlılık gözetilmiştir.

Şairin türbesi ile ilgili detaylı bir araştırma yapılmış, bölgede yaşamış başka bir Rıfat Baba ile karıştırılabileceği ihtimali dikkate alınmış, şairin torunları ile istişare edilmiş ve türbenin yeri ile ilgili mevcut bilgi kirliliği giderilmeye çalışılmıştır.

Elifnâme bölümünde, önceden elifnâme türü üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş, eserde yer alan "elifnâme" günümüz alfabesine çevrilmiş, harflerin şiirle uyumu üzerinde durulmuş, bu şiirin diğer elifnâmelerle benzer ve farklı yönleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bu elifnâmenin klasik edebiyat geleneğinde kaleme alınan diğer örneklerle dengeli ve sağlam bir uyum içinde olduğu gözlemlenmiştir.

Adıyamanlı Rıfat Baba ve *Divan*'ı üzerindeki çalışmamız en kısa sürede tamamlanacak ve edebiyat dünyasında yeteri kadar bilinmeyen Rıfat Baba ve eseri bilim dünyasına kazandırılacaktır. Ayrıca bu çalışma, klasik edebiyatta ismi çok yer alamayan Adıyaman'ın edebi değerine de katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Bilgin, M. Ş. (2015). *Adıyamanlı divan şairleri ve şiirleri*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Candan, G. (2012). Senî ali'nin elifnamesi. *Turkish Studies*, 7 (1), 631- 641.
- Çelebioğlu, Â. (1998). Elif harfiyle ilgili bazı edebî hususiyetler. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 607-624.
- Çelik, R. (2022). Türk edebiyatında elif-nâmeler ve Seyyid Nevruz'un elif-nâmesi. *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8 (3), 1870-1891.
- Çetin, İ. (1992). Elifnâmeler ve Sefil Ali'nin bir elifnâmesi. *Millî Folklor*, s. 39-42.
- Çiftçi, Ö. (e-kitap). *Fatîm Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatintezkiresi-pdf.pdf?0> adresinden 20.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Demirel, M. (1996). Âşık Paşa'nın elif-nâmesi ve dil özellikleri. *Bilig, Bilim Kültür Dergisi* (3), 202-246.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Kaçar, B. (1997). Türk edebiyatında elif-nâmeler. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Sektörel Bildirileri I*, s. 307-316.
- Kaplan, H. (2018). Münîri'nin şiirlerinde harf simgeçiliği ve şairin elif-nâmesi. Köksal, M. F., Murad, S. ve İlhan, M. (Ed.). Uluslararası Amasya Şairleri Bilim Şöleni (s. 177-208). KIBATEK Yayınları.
- Kaplan, H. (2022). Klasik Türk Edebiyatında elifname geleneği ve İsmail Hikmetî'nin elifnameleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 6 (2), 437-484.
- Karaköse, S. (2013). Bir elif çekmek: klâsik edebiyatımızda elif. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2 (1), 199-228.

- Kınay, N. (2013). Bir edebî tarz örneği olarak Sâdık Kemâlî'nin elif-Nâmeleri. *Turkish Studies*, 8 (13), 1205-1213.
- Özkan, F. H. (2012). Kaygusuz Abdal'ın elifnamesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (64), 185-198.
- Öztoprak, N. (2007). Elifnamelerin tertip hususiyetleri ve metin tesisindeki yeri. *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildiriler-2*, s. 817- 829.
- Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Yargı Yayınları.
- Parlatır, İ. (2017). *Açıklamalı İslâmî terimler sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Şemsettin Sami. (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm*. Kaşgar Neşriyat.
- Taşkesenlioğlu, L. (2017). Divan edebiyatında elifnameler ve bilinmeyen iki elifname örneği: Memi Can Saruhânî ve Ömer Karîbî elifnameleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (58), 159-202.
- Taştemir, M. (1999). *16. yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hisn-ı Mansur, Gerger, Kâhta Sosyal ve İktisadi Tarihi)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tökel, D. A. (2003). *Divan şiirinde harf simgeciliği*. Hece Yayınları.
- Tuğluk İ. H. ve Cığa, Ö. (2018). Besnili Sıdkı Efendi ve dîvânında yer alan ehl-i beyt sevgisi. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. s. 615-632.
- Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i nâilî (divân şairlerinin muhtasar biyografileri)*. (Kurnaz C.-Tatçı M. Haz.). Bizim Büro Yayınları.

Sonnotlar

¹ Hisn-ı Mansur, Adıyaman vilayetinin eski adıdır.

² Bu şiir, *Rıfat Baba Divanı*'nda yer almamaktadır.

³ Bu şiir, *Rıfat Baba Divanı*'nda yer almamaktadır.

⁴ Üzerinde çalıştığımız *Rıfat Baba Divanı*'nın şiir tasnifini henüz tamamlamadığımız için çalışmamızda örnek olarak kullandığımız şiirlerin hiçbirinde şiir sıra numaraları gösterilmemiştir.

⁵ Rıfat Baba'ya günlük 13 akçe maaş bağlandığına dair bilgi, Sultan Abdülaziz tarafından kendisine verilen ve şu anda da torunu Mehmet Şeref Kök'te bulunan on sayfadan ibaret "Berat"ta kayıtlıdır.

⁶ Hem İsmail Celalettin Yaşar'ın "Adıyaman İl ve İlçelerindeki Evliya Anlatıları" isimli Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi'nde hem de "evliyalr.net/rifat-baba-turbesi/" adlı internet sitesinde şairin türbesi Şeyh Muhyiddin-i Arabi Camii'nin bitişiğinde gösterilerek hatalı bilgi verilmiştir.

⁷ Türbenin bulunduğu yer bir tarafı merdivenlerden oluşan, araç ile geçişi olmayan, kuytu bir yere sahiptir. Bu nedenle önceki çalışmalarda türbe yerinin net olarak tespit edilemediği değerlendirilmektedir.

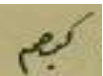
⁸ Hz. Hüseyin'in soyundan geldiğine inanıldığı için bu ifadeye yer verilmiştir.

⁹ Miraz: dilek, istek manasındadır. Yöre halkı tarafından türbede yapılan dileklerin kabul olduğuna inanıldığı için "Miraz/Muraz Baba veya Dede" olarak da bilinmektedir.

¹⁰ Fatîn, tezkiresinde şairin divan oluşturacak kadar şiire sahip olduğunu kendisinin naklettiğini belirtir.

¹¹ Mısra veya beyit başındaki kelimelerin alfabetik olarak "elif"ten "ye"ye sıralanması. Ayrıca bk.: Kaplan, H. (2022). Klasik Türk Edebiyatında Elifname Geleneği ve İsmail Hikmetî'nin Elifnameleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 437-484. / Nihat Öztoprak, "Elifnamelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri", *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan 2007)*, *Bildiriler-2*, Erzurum 2009, s. 817-819.

¹² Metinde şeklinde geçen kelime tarafımızca "uçam" olarak okunmuştur.

¹³ Metinde şeklinde geçen kelime tarafımızca "göçem" olarak okunmuştur.

¹⁴ Kasas Sûresi 88. âyette geçen bu ibare "Allah'ın zâtından başka her şeyin yok olacağı"nı anlatır.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Mehmet Sadık ÖZKAN

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede “Etik Kurul İzni”ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)’nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.